

მანანა ხიზანიშვილი
ნინო წერედიანი
მადონა ჩამგელიანი

**უხრობი საარქივო მასალა საქართველოს ეროვნული
მუზეუმის ეთნოგრაფიის ფონდიდან**

“სვანეთის ეთნოგრაფიული სინამდვილე უშრეტელი წყაროა, ვინც ამ სინამდვილის შესწავლის საქმეში თავის წვლილს, დიდსა თუ მცირეს შეიტანს, ჩვენგან მისალმების ღირსია, მით უფრო, თუ ის ეროვნებით ქართველი არ არის“ – ეს სიტყვები ქართული ეთნოლოგიური სკოლის ფუძემდებელმა ბატონმა გიორგი ჩიტაიამ, ევდოკია კოჟევნიკოვას მისამართით, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ისტორიის ინსტიტუტის სხდომაზე წარმოთქვა, როდესაც მოისმინეს ეთნოლოგ ევდოკია (დინა მას სვანეთში მცხოვრების დროს შეარქვეს სვანებმა) კოჟევნიკოვა-გუგუშვილის საანგარიშო მოხსენება “სვანეთში ჩატარებული ეთნოგრაფიული სამუშაოების” შესახებ. სხდომა შედგა 1951 წლის 3 აპრილს. (დ. კოჟევნიკოვა, 1951, გვ. 4). ბევრად ადრე კი იყო რთული და შრომატევადი, თუმცა საინტერესო და ნაყოფიერი, ხანგრძლივი (1927-35წწ. 1942-45წწ.) ცხოვრება და მოღვაწეობა სვანეთის მიუვალ სოფლებში.

ცნობილია, რომ ქართველი საზოგადო მოღვაწეები და მეცნიერები ეთნოგრაფიული მასალის შეგროვებასა და კვლევას განსაკუთრებულ, წყაროთმცოდნეობის მნიშვნელობას ანიჭებდნენ. “ამგვარ შესწავლასა და გამოკვლევას მოაქვს სასარგებლო და კეთილი ნაყოფი, მხოლოდ ამნაირს შესწავლით და გამოკვლევით შეიძლება ყოველმხრივ შევიგნოთ ხალხის წარსული და აწყო, იმისი ავი და კარგი, იმისი წადილი და საჭიროება“ – წერდა ილია ჭავჭავაძე (ილ. ჭავჭავაძე, 1955, გვ. 192). სწორედ ასეთ “სასარგებლო საქმიანობას“ მოჰყიდა ხელი გასული საუკუნის ოცდაათიან წლებში პეტერბურგის უნივერსიტეტის კურსადმთავრებულმა, ნიკო მარის სტუდენტმა ევდოკია (დინა) კოჟევნიკოვამ (სურ. 1). ჩვენი მიზანია, მოკლედ მიმოვიხილოთ და საზოგადოებას გავაცნოთ დინა კოჟევნიკოვა-გუგუშვილის მიერ სვანეთში შეკრებილი ეთნოგრაფიული და ვიზუალური მასალა (ხელნაწერები, ფოტოები, ჩანახატები), რომელიც დაცულია საქართველოს ეროვნული მუზეუმის, სიმონ ჯანაშიას საქართველოს მუზეუმის, ისტორიისა და ეთნოგრაფიის კოლექციებში. ეს მასალა ჭეშმარიტად ძვირფას და სანდო წყაროს წარმოადგენს ქართული ეთნოკულტურული მემკვიდრეობის შესწავლისათვის.

სვანეთის შესახებ დიდძალი სამეცნიერო ლიტერატურა არსებობს. საქართველოს მთიანეთის ამ გამორჩეული კუთხის ისტორიასა და ეთნოგრაფიაზე განსაკუთრებით ბევრი დაიწერა XIX-XX სს.-ის პირველ ნახევარში, როგორც ქართველი, ისე უცხოელი მკვლევრების მიერ. ამ პერიოდის უცხოელ ავტორთა ნაშრომები ხშირადა ზერელე და ტენდენციურია; კვლევისას ისინი სვანების

კარჩაკეტილობასა და პირველყოფილი გვაროვნული საზოგადოების გადმონაშთებზე აკეთებდნენ აქცენტებს. დინა კოჩევნიკოვა იყო პირველი არაქართველი, ვინც ჯერ კიდევ სრულიად ახალგაზრდა (22 წლის) დასახლდა ზემო სვანეთში, შეისწავლა სვანური და სვანურ ენაზე (ქართული, იშვიათად რუსული და ნიკო მარისეული ანალიტიკური ანბანით) თემატურად მრავალფეროვანი და მდიდარი ეთნოგრაფიული მასალა ჩაიწერა, თუმცა სხვაგვარად არც შეიძლებოდა მომხდარიყო, რამეთუ მისი მოძღვარი აკადემიკოსი ნიკო მარი იყო და საქართველოსა და სვანეთის სიყვარულიც მისგან ჰქონდა ნასწავლი. მან, გაჭირვებისა და მრავალი დაბრკოლების მიუხედავად, იმუშავა ზემო სვანეთის თითქმის ყველა საზოგადოების (ცხუმარი, ბეჩო, ლატალი, ლენჯერი, მესტია, მულახი, იფარი, ხალდე, კალა, უშგული და სხვ.) სოფლებში. ჩანაწერები, რომლებიც ეხება გასული საუკუნის 20-40-იანი წლების სვანეთის საზოგადოებრივი და საოჯახო ურთიერთობების, ჩვეულებითი სამართლის, რელიგიის, მიცვალებულთა დაკრძალვისა და სულის ხსენების, სოციალ-ეკონომიკური ხასიათის საკითხებს, მოწმობს, თუ რამდენად ფართო იყო მისი ინტერესების სფერო.

დინა კოჩევნიკოვა ერთ საზოგადოებაში შეკრებილ მასალას ამოწმებდა და აჯერებდა სხვადასხვა თემსა და სოფელში ჩანაწერებს. ენის ცოდნა და ეთნოგრაფიული ფაქტებისადმი სწორი თვალსაზრისი მას საშუალებას აძლევდა, გამოეკვინა სვანების ყოფისა და სულიერი კულტურის სპეციფიკური ნიშნები. რაც დრო გადის, მით უფრო მატულობს დინა კოჩევნიკოვას ეთნოგრაფიული მასალის ღირებულება, რადგან ტრადიციული წეს-ჩვეულებების უმეტესობა, რომლებიც ჩანაწერებშია აღწერილი და თავმოყრილი, თითქმის გამქრალია და მათი მცოდნეც ცოტადაა დარჩენილი. იმ დროს კი, როცა დ. კოჩევნიკოვა ცხოვრობდა და მუშაობდა, სვანეთში ხალხური ყოფა-ცხოვრება ჯერ კიდევ არქაული ყოფის ელემენტებით იყო გაჯერებული. ამდენად მის ჩანაწერებში დამოწმებულია უკვე გამქრალი და მივიწყებული ყოფითი რეალიები. იგი ინტერესდება ფოლკლორითა და ჩვეულებითი სამართლის საკითხებით – ჩაწერილი აქვს სიმღერების ტექსტები, ლექსები, თქმულებები, შელოცვები, სიზმრების ახსნა, ხალხური გართობა-თამაშობები, მონადირეობა და სანადირო წეს-ჩვეულებები. დაფიქსირებული აქვს ცნობები მოსისხლეთა და სხვა მოდავეთა შესახებ. გარდა სულიერი კულტურისა, მის საველე ჩანაწერებში ამოკითხავთ ცნობებს სამეურნეო საქმიანობასა (მიწათმოქმედება, მესაქონლეობა) და მასთან დაკავშირებული მაგიური ქმედებების, სევადისა და დენტის დამზადების წესების შესახებ. მის აღწერილობებში არ არის მხოლოდ მშრალი გადმოცემა, არამედ ყოველდღიური, უშუალო დაკვირვებაა მოსახლეობის ყოფა-ცხოვრებაზე. მასალის შეკრებისას, რომელსაც უშუალო გამოკითხვისა და დაკვირვების გზით აგროვებდა, ხშირ შემთხვევაში, უთითებდა მთხრობელის ვინაობას, ახდენდა ფაქტების კვლევასა და გააზრებას, რომელიც შესაძლოა ყოველთვის არ იყოს ახლოს მეცნიერულ ჭეშმარიტებასთან, თუმცაღა მკვლევარისთვის მნიშვნელოვანია მათი გათვალისწინება.

უნდა აღინიშნოს, რომ ზოგიერთ წეს-ჩვეულებას დინა კოჩევნიკოვა დაწვრილებით იწერდა, ზოგიერთის მიმართ კი მოკლე აღწერილობითი მასალით შემოიფარგლებოდა. შეკრებილი მასალის დიდი ნაწილი მიცვალებულთან

დაკავშირებულ ადათ-წესებსა და სვანურ ხალხურ დღესასწაულებს ეძღვნება. პეტერბურგის უნივერსიტეტის ეთნოგრაფიის სექტორისთვის გაგზავნილ 1928 წლის სამუშაო ანგარიშში დინა კოჩევნიკოვა წერდა, რომ უძველესი რელიგიური მსოფლმხედველობის შესწავლისათვის სასწრაფო და მნიშვნელოვანი იყო სვანების ყოველდღიურ ყოფაში ჯერ კიდევ შემორჩენილი წინაპართა კულტისა და ხალხური დღესასწაულების შესახებ მასალის შეგროვება. ამისთვის კი იგი სამივლინებო დღეების გაგრძელებასა და დაფინანსებას ითხოვდა (დ. კოჩევნიკოვა, 1928, გვ. 2). ახალგაზრდა ეთნოლოგის ამ საკითხებით დაინტერესება, ალბათ, იმითაც იყო გამოწვეული, რომ რთული შინაარსისა და მდიდარი ინფორმაციის მატარებელ სვანურ ხალხურ დღესასწაულებში ყველაზე კარგად ვლინდება ძველი სარწმუნოებრივი ელემენტების თანაარსებობა ქრისტიანულ რელიგიასთან. დღესასწაულები შეიცავდა სხვადასხვა მაგიურ ქმედებებსა და წეს-ჩვეულებებს, რომლებიც მიძღვნილი იყო წინაპართა და ნაყოფიერების კულტისადმი, მეურნეობის, უხვი მოსავლის დაბეგებისა და ოჯახის კეთილდღეობისადმი. დინა კოჩევნიკოვამ ზემო სვანეთში 140-მდე საეკლესიო, სათემო და საოჯახო დღესასწაული აღწერა, ჩაიწერა და მნიშვნელოვანი მომენტები ფირზე აღბეჭდა. მხოლოდ ლატალის თემში ზამთრის ციკლის 36 კალენდარული, აგრარული დღესასწაული აქვს ჩაწერილი, საგაზაფხულო — 33, ზაფხულისა და შემოდგომის — 28 (სურ. 2). აღსანიშნავია, რომ მან ისეთი დღესასწაულებიც დააფიქსირა, რომელთა შესახებ მანამდე ცნობები არ მოიპოვებოდა. მაგალითად, საოჯახო და საგვარეულო დღესასწაულები ლატალსა და ბეჩოში, სადაც დასტურდება ღვთაებისადმი მიწის შეწირვის ჩვეულება. ოჯახის საკუთრებაში არსებული ყანის ან სათიბის შუა ან კიდევში ღვთაებისათვის მოზომილ-შეწირულ მიწას, რომელსაც არ ამუშავებდნენ (აღკვეთილი) ლალცხანტს უწოდებდნენ (ცხანტ//ლალცხანტ სოლივით ჩასობილი, ჩარჭობილი). ლალცხანტ თავდაპირველად ერთი კვ. მეტრი იყო და შემდეგ მას, საჭიროებისამებრ, ყოველწლიურად ემატებოდა თითო ხნული, შესაბამისად, იზრდებოდა მისი ფართობი. ეწირებოდა ხოშა ღერბეთს, ფუსდ დამბადებელს, ლამარიას თარინგულს, არ ეწირებოდა ჯგერანგსა და ბარბანს. შეწირვის მიზანი ყოველგვარი სნეულებისგან დაცვა, დარ-ავდრის და კეთილდღეობის დაბეგება იყო. ლატალში არ მოიძებნებოდა ოჯახი, რომელსაც არ ჰქონოდა ლალცხანტი. თუ ოჯახი შეძლებული იყო, მას რამდენიმე ლალცხანტი ჰქონდა წმინდანების სახელზე შეწირული, სალოცავ დღეებსაც მათთვის გაანაწილებდნენ და რიგის მიხედვით ადავლენდნენ ლოცვებს. შეწირულ მიწას უვლიდნენ, ასუფთავებდნენ — დანავიანება რისხვის მიზეზად და მკრეხელობად ითვლებოდა. იმდენად დიდი იყო ლალცხანტის მიმართ კრძალვა და შიში, რომ ოჯახში თუ ვინმე ავად განდებოდა, ლალცხანტის გაბინძურებასა და წესის არასწორად შესრულებას აბრალებდნენ და ხელმეორედ ადავლენდნენ ლოცვებს — ადამიანის ზომის მიწას კვლავ მოზომავდნენ და ლიღბაშს მოაწყობდნენ; ასეთ შემთხვევაში საკლავსაც კი სწირავდნენ. ლოცვებს ძირითადად ერთი გვარის ქალები ადავლენდნენ, რომლებიც თავ-თავიანთ ლალცხანტზე აწყობდნენ ლიღბაშის (ლია ცის ქვეშ ლოცვის გამართვა, სალოცავი კვერების გამოცხობა და შეწირვა, “დაბ”-ყანა). მისი გამართვა ნებისმიერ დროს შეიძლებოდა, თუმც უმეტესად უფლიში ერისას, კვირაცხოვლობის მომდევნო დღეებში ეწყობოდა. ლიღბაშისას

მოაწყობდნენ კა-კერას და აცხობდნენ ხშიად ან ხორციან და ყველიან ლემზირებს. ლემზირს სანთელთან, საკმეველსა და ზედაშესთან ერთად პირველად აღუვლენდნენ იმ წმინდანს, რომლის სახელზეც იყო მიწა (ლალცხნტი) შეწირული, შემდეგ სწეულის ჯანმრთელობისთვის დაილოცებოდნენ, მესამე ლემზირს კი ადამიანთა და საქონლის ავი ზნისა და ავი თვალისგან დაცვისთვის სწირავდნენ. დინა კოჟევენიკოვას ცნობით, ზოგ შემთხვევაში ლიღბაში ქალები ჩუბავ ლემზირსაც (ქვევით, მიწისკენ ვედრება) აღავლენდნენ ლამარიას სახელზე ისეთივე წესით, როგორც მაჩუბში კერასთან, მამაკაცებისგან მალულად. ლიღბაში ზოგადად ქალების საწესო ლოცვაა, ესაა მსახურების სისტემა, სადაც მხოლოდ ქალები მონაწილეობდნენ. ადგილი, სადაც ლიღბაში სრულდებოდა, ლალცხნტის გარდა, შესაძლოა ყოფილიყო ნატაძრალი, წმინდა ადგილი, წმინდა ხე ან გორაკი. ლალცხნტში მამაკაცებიც ასრულებდნენ ლოცვასა და მსხვერპლშეწირვას. დ. კოჟევენიკოვას ჩაწერილი აქვს დღესასწაული სიკუტობ (სიკუტ-გორაკი), რომელიც ლატალში იმართებოდა უფლიშ-ის მეორე დღეს (სურ. 3). ამ დღეს ერთი ლასკარის (სადღესასწაულო გაერთიანება ერთი ან რამდენიმე მონათესავე გვარისა სამეზობლოში) მამაკაცები იკრიბებოდნენ გორაკზე, სადაც ფუსნაბოასდის სახელზე შეწირული ყანა – ლალცხნტი მდებარეობდა. ხარება დღეს ლასკარში შენაგროვები ფულით ნაყიდი ხორცი, არაყი, გამომცხვარი კვერები (ლესკარ) აშქონდათ და ცისკენ ხელაპყრობილნი ღმერთს კარგ ამინდსა და დარ-ავდარს ევედრებოდნენ. მამაკაცების მიერ სიკუტობ დღეს ლალცხნტში აღვლენილი ლოცვა და ამინდის გამოსაწვევი მაგიური ქმედებები (ქალების ლიღბაშისგან განსხვავებით) სამიწათმოქმედო მეურნეობასთან იყო დაკავშირებული და ბარაქიანი მოსავლის დაბეგვას ემსახურებოდა. ბალსქვემთ, ბეჩოში ჩაწერილი ცნობებით, მუჰობ ლადელ-ის დღესასწაულზე, რომელიც ამაღლების მომდევნო კვირას მთავარანგელოზისადმი შეწირულ მიწაზე-ლალცხნტზე იმართებოდა, იკრიბებოდნენ ერთი გვარის კაცები, ქალები და ბავშვებიც. მსხვერპლშეწირვა და ლოცვა აღესრულებოდა გულა გაბრიელ მთავარანგელოზისადმი – ავი თვალის წინააღმდეგ, ნებისმიერი ავადმყოფობისა და განსაკუთრებით სულიერად დაავადებულების გამოჯანმრთელებისთვის. ლალცხნტის გარდა, დ. კოჟევენიკოვა საღვთო მიწებად ლაგუზს და ლალჯანსაც მოიხსენიებს. შესაბამისად, ისინი საკრალურ გეოგრაფიულ სივრცედ მოიხარება. ლაგუზ ყანაა, სადაც წმინდა ხორბალი გუთიზ არის დათესილი და მოწეული, რომლისგანაც ცხვებოდა შესაწირი სარიტუალო პურები. ლალცხნტის მსგავსად ლიღბაში ლაგუზშიც ტარდებოდა. რაც შეეხება ლალჯანს, ეს არის სათიბი, რომლის თივასაც სოფელი, სასოფლო დღეობისთვის (უფლიშ) არჩეული ხარის გაზრდა-გასუქებას ახმარდა. ლაჯანს თიბავდა მთელი სოფელი და მიშქონდათ იმ ოჯახში, სადაც ხარი იკვებებოდა. მემინდვრეობასთან დაკავშირებული აგრარული დღესასწაულები და რწმენა-წარმოდგენები სვანეთში სამიწათმოქმედო კულტურის სიძველესა და განვითარებულობაზე მიუთითებს.

სვანეთში წლიური ციკლის თითქმის ყველა დღესასწაული მიცვალებულის სულებისათვის პატივის მიგებასა და მსხვერპლშეწირვას მოიცავდა. დ. კოჟევენიკოვას საინტერესო ცნობები აქვს დაფიქსირებული მიცვალებულის სულთან დაკავშირებულ დღესასწაულებზე და იმ ხარჯებთან დაკავშირებით, რასაც ასრულებდნენ ცოცხალი ადამიანები საკუთარი საიქიოს უზრუნველყოფის მიზნით

(ლიფანალის ციკლი, კათხტაბზგ, ლუხორი, ლაგუანი, ბჰცხი). კონკრეტულ ფაქტებზე დაყრდნობით (მამაკაცის, ქალის, მოუნათლავი ბავშვის), აღწერილი და გადაღებული აქვს გლოვის, დატირების, გარდაცვლილის სულის ამოყვანის რიტუალები. რიგ შემთხვევაში იგი არ იფარგლება მხოლოდ აღწერილობით, ცდილობს, ახსნას და გამოიკვლიოს ესა თუ ის მოვლენა. თავის ჩანაწერებსა და კვლევას, როგორც ჩანს, ანგარიშის სახით ყოველწლიურად აგზავნიდა პეტერბურგის (მაშინდელი ლენინგრადი) უნივერსიტეტში. ჩვენს ხელთ არსებულ, 1931 წლის საანგარიშო წერილში იგი განიხილავს ყველა დროის მკვლევართვის საინტერესო და რთულ თემას, რომელიც ეხება სვანებისათვის სათაყვანებელი და გამორჩეული წმინდანის ჯგერაგის სემანტიკის, ფუნქციის კვლევას (დ. კოჟენიკოვა, 1931, გვ. 6). დინა არ დალატობს თავისი პედაგოგის, აკად. ნიკო მარის მოსაზრებას იმის შესახებ, რომ სვანურ ჯგერაგ და მეგრულ ჯგერაგს წმინდა გიორგის სახელთან არ აქვთ გენეტიკური კავშირი. როგორც ცნობილია, აკად. ნიკო მარი რელიგიური და ლინგვისტური კვლევებით ამ წმინდანებს იაფეტურ წარმართულ ღვთაებას, წმინდა მუხას (მრ. რიცხვში) უკავშირებდა. (ნ. მარი, 1938, გვ. 233). დიდი მეცნიერისგან განსხვავებით, დინა კოჟენიკოვა სვანური ეთნოგრაფიული, ფოლკლორული და ლინგვისტური მონაცემების საფუძველზე, მიდის იმ დასკვნამდე, რომ ჯგერაგ არის წინაპართა კულტთან დაკავშირებული, სვანების უძველესი ღვთაება. მისივე აზრით, წმინდა გიორგის სახელზე აგებული ეკლესიების ადგილას თავდაპირველად მიცვალებულთა სულების სამყოფელი და ამ ღვთაების სამლოცველოები უნდა ყოფილიყო; საყოველთაოდ ცნობილია, რომ ქრისტიანულ ეკლესიათა დიდი ნაწილი წარმართულ სამლოცველოთა ადგილზეა აშენებული; შესაბამისად, ქრისტიანული ეკლესიები და წმინდანები სამლოცველოებსა და ღვთაებებს ჩაენაცვლნენ და მათი ფუნქციების თანაზიარნი გახდნენ (მ. მაკალათია, 1977, გვ. 26). მკვლევარი წმინდა მუხის თავყვანისცემასა და ჯგერაგს შორისაც ავლენდა პარალელს, იმოწმებდა რა ფარის თემში ჩაწერილ გადმოცემას, რომლის მიხედვითაც ფარის წმინდა გიორგის ეკლესიის მახლობლად მდგარ წმინდა მუხის ტოტებზე ადამიანი-ღმერთის-ჯგერაგის შიგნეული იყო ჩამოკიდებული. ერთ დღეს ქრისტემ და მთავარანგელოზმა გადაწყვიტეს ჯგერაგის დასჯა. მიუხედავად იმისა, რომ გაჭირვებულების მოსარჩლე იყო და ყველას ეხმარებოდა, ღმერთებს ეურჩებოდა და თავნებობდა. მძინარე ჯგერაგს გულ-ღვიძლი ამოაცალეს და მუხაზე ჩამოკიდეს, თავად კი ზეცაში აიყვანეს, გვერდზე მოსვეს და ღმერთად აქციეს. ხალხის რწმენა-წარმოდგენებით, ამ დღის მერე დაკანონდა თურმე სამსხვერპლო ცხოველის გულ-ღვიძლის ღმერთებისთვის შეწირვა. ფარშივე ჩაწერილი მასალის მიხედვით, აღდგომის მომდევნო ორშაბათ დღეს (ლიჯგრი დომდულ) წმინდა მუხასთან იკრიბებოდნენ მიცვალებულების ოჯახის წევრები და შესაწირი საკურთხით ჯგერაგს თავიანთი მიცვალებულების სულების შენდობასა და ცოცხლების კარგად ყოფნას შეავედრებდნენ (სურ. 4). ასეთივე თქმულება ჯგერაგ-ზე ჩაწერილი აქვს აკად. აკაკი შანიძეს ლენჯერის თემში (აკ. შანიძე, 1978, გვ. 88). თავისი მოსაზრების გასამყარებლად დინა კოჟენიკოვამ სვანური ენის ლექსიკური მონაცემებიც გამოიყენა. კერძოდ ახსნა “ჯგერ” (კურთხეული, წმინდა) ფუძისგან წარმოებული სულთან დაკავშირებული შემდეგი ტერმინები: ლი-ჯგერ-ი (მიცვალებულის სულისთვის საკურთხის წადგმა), ნა-ჯგერ-უნ (საკურთხი-

არაყი, საჭმელი, ტანსაცმელი), ჟემ- ჯგერ-ან (მიცვალებულის სულის ცხენი და მხედარი), ქალების სალოცავი მულახის თემში მუჟალში - ჯგე-რ-ან, სადაც მხოლოდ ქალები დადიოდნენ და წმ. ბარბარესა და ლამარიას სახელზე ჩუბავ ლიმზირსა (ქვევით ლოცვა) და გიმ ლიმზირს (მიწის ლოცვა) ადასრულებდნენ, ჯგერ-ვან – ეკლესია იფარში, აქ მხოლოდ მამაკაცები აღავლენდნენ ლოცვებს. ამ თემასთან დაკავშირებით საინტერესოდ გვეჩვენება ეთნომუსიკოლოგების მიერ ჩატარებული კვლევა, იმის შესახებ, რომ სვანური ზარი, რომელიც მიცვალებულთა უძველესი საკულტო საგალობელია, სვანურ ჰიმნურ საგალობელთა შორის ყველაზე ახლოს დგას 'ჯგერ-ანში'-თან, რომელიც ერთადერთია მგლოვიარის ოჯახში გლოვის დროს რომ ითქმება (ნ. მჟავანაძე, 2017, გვ. 180). ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში წმინდა გიორგის ბუნებისა და ფუნქციის შესახებ აზრთა სხვადასხვაობა არსებობს. ბოლოდროინდელი კვლევებით დადგენილია, რომ ქრისტიანული წმინდანი არქაული ხანის ბევრ ელემენტს შეიცავს და მისი ფორმირება სხვადასხვა რელიგიურ-მითოსურ პერსონაჟთა შერწყმით უნდა მომხდარიყო. ქართველი ხალხის რწმენით, წმინდა გიორგი მრავალფეროვანი ბუნების და ფუნქციის მატარებელი მხედარია – არის ქუდოსანი, თეთროსანი, მოისარი, მეხმტყორცნელი (ნ. აბაკელია, 1985, გვ. 145), მფარველი და მხსნელია მონადირეთა, სნეულთა, მეფუტკრეობის, მიწათმოქმედებისა და მესაქონლეობის. მასში გაერთიანებულია ხალხური რწმენა-წარმოდგენები ციურ მნათობთა, ნადირთღვთაების, დარ-ავდრის მომნიჭებლის, წინაპართა კულტის შესახებ.

საქართველოს მთიანეთის კუთხეებს შორის სვანეთში ყველაზე ღრმად იყო შეჭრილი ქრისტიანობა, რომელიც ადრე შუა საუკუნეებშივე გავრცელდა. აქ შემორჩენილი დარბაზული ტიპის მცირე ზომის ეკლესიები (IX-Xლს.) საკრალურ სივრცეს და, ამავე დროს, განძსაცავსაც წარმოადგენდა. სვანეთის ეკლესიებში დაცული იყო ქრისტიანული ხელოვნების უნიკალური ნიმუშები, წმინდანების გამოსახულებიანი ხატები. ჩანაწერებიდან და ფოტოებიდან ირკვევა, რომ დინა კოჟენიკოვა ქრისტიანული ხელოვნებითაც ინტერესდებოდა, სისტემატურად დადიოდა ეკლესიებში და ფირზე აღბეჭდავდა იქ დაცულ საგანძურს. გადაღებული აქვს ეცერის მთავარანგელოზის ეკლესიის კარები, წმ. კვირიკეს ეკლესია კალაში, ნაკიფარისა და სეტის წმ. გიორგის ეკლესიები და იქ დაცული საგანძური. როგორც ჩანს, ეს მისი სამსახურებრივი მოვალეობაც იყო, რადგანაც იგი ახლადდაარსებული სვანეთის მუზეუმის (1936წ.) მეცნიერ-თანამშრომლადაც ირიცხებოდა და ახლო ურთიერთობა ჰქონდა მის პირველ დირექტორთან ეგნატე გაბლიანთან, რომლისგანაც ეთნოგრაფიული მასალაც აქვს ჩაწერილი. მის არქივში ინახება ჩანაწერი, სადაც ერთი წლის სამუშაო-სამუზეუმო კოლექციების ინვენტარიზაცია, ექსპონატების მოძიება, მოვლა-მოწესრიგება, მათი შერჩევა საექსპოზიციოდ, ახალი ექსპოზიციის მოწყობა — თვეების მიხედვით (დაწყება-დამთავრება) აქვს გაწერილი (დ. კოჟენიკოვა, 1935, გვ. 7). წერილში "К вопросу о сванских священниках" დინა ეხება სვანეთის, კერძოდ იფარის ეკლესიებში მომსახურე სასულიერო პირებსა და საეკლესიო მღვდელმსახურებას. ჩაწერილი მასალით ირკვევა, რომ რევოლუციამდე და მას შემდგომაც მარტო იფარის თემში 12 მღვდელი მსახურობდა, მათ შორის ოთხი თავისუფლად კითხულობდა ქართულ ლიტურგიკულ წიგნებს, დანარჩენები კი გალობდნენ და ლოცვებს ზეპირად ადასრულებდნენ (სურ. 5).

ჩვენთვის განსაკუთრებით ფასეულია დინა კოჟევნიკოვას მიერ გადაღებული ფოტოსურათები და მისივე ხელით შესრულებული ჩანახატები. ესაა უნიკალური ვიზუალური მასალა, რომელიც სიღრმისეულ ინფორმაციას ინახავს სვანეთის ეთნოკულტურული მემკვიდრეობის შესახებ. ვერა ბარდაველიძემ დინა კოჟევნიკოვას ფოტოსურათები მეტად საინტერესოდ და მნიშვნელოვნად მიიჩნია, “რადგან მათზე ფიქსირებული ბევრი მომენტი უკვე გამქრალია ყოფიდან და ისინი ამ ფოტოებმაღა შემოინახა” (დ. კოჟევნიკოვა, 1951, გვ. 5). ფოტოსურათები რეალისტურია და არაა დადგმული, რამდენადაც იგი თავად იყო მონაწილე იმ საწესო რიტუალებისა თუ შრომითი პროცესებისა, რომლებიც ფოტოებზეა აღბეჭდილი.

დინას ცხოვრება და მოღვაწეობა სვანეთში დაემთხვა საბჭოთა ხელისუფლების გარიჟრაჟს. ეს ის პერიოდია, როდესაც მიზანდასახული ბრძოლა მიდიოდა სულიერი კულტურის განადგურებისაკენ, ხდებოდა ხალხურ დღეობათა აკრძალვა, საკულტო ობიექტებისა და კულტის მსახურთა ფიზიკური განადგურება. თუმცა საქართველოს მთის მოსახლეობაში და მათ შორის სვანებშიც მყარად იყო დაბუდებული ეროვნული თვითშეგნება, ტრადიციული ძალა და მუხტი, რამაც შემოგვინახა და გადაარჩინა ქართული ეთნოკულტურა. მიუხედავად იდეოლოგიური წნეხისა, დინა ახერხებდა და აგროვებდა მასალას რელიგიური თემატიკის გარშემო. ათეისტური რწმენა, რომელიც იმხანად ქვეყნად დამყარდა, მცირე დოზით მისმა ჩანაწერებმაც შემოინახა. მაგალითად მოცემული აქვს ცნობები, თუ როგორ უკრძალავს კომკავშირელი შვილი დედას შინ მღვდლის მოყვანასა და მამისთვის წესის აგების რიტუალის შესრულებას, ლაგვანის გადახდას, როგორ ეწინააღმდეგებიან პარტიის წევრი ახალგაზრდები სასოფლო და საოჯახო დღესასწაულების გამართვას.

ეთნოგრაფიული მასალის შეგროვების პარალელურად, დინა კოჟევნიკოვა აქტიურ მონაწილეობას იღებდა ადგილობრივი მოსახლეობის საზოგადოებრივ ცხოვრებაში — ესწრებოდა სასოფლო კრებებსა და თავყრილობებს, ასწავლიდა ბავშვებს წერა-კითხვას, არჩევდა კოოპერატივის საქმეებს. თავის წერილებში იგი ეხება განათლების, ქალთა სოციალური მდგომარეობის, ეკონომიკის, ჯანმრთელობის, მშენებლობის და სხვა საჭირობო საკითხებს. პარალელურად აღწერა და ფოტოებზე აღბეჭდა საბჭოთა სვანეთის ახალი ყოფა — ოქტომბრის რევოლუციის ათი წლისთავისადმი მიძღვნილი ღონისძიება, ფილიპე მახარაძის სტუმრობა სვანეთში, ქალთა უფლებების დაცვისა და ჰიგიენისადმი მიძღვნილი ღონისძიებები, ჭრა-კერვის სკოლა მესტიაში და სხვა.

დინა კოჟევნიკოვას ხელნაწერების გაცნობისას, ჩნდება კითხვები: ასეთი კვალიფიკაციისა და განათლების მქონე ეთნოლოგმა, რომელმაც დიდხანს და ნაყოფიერად იმუშავა სვანეთში, რატომ სისტემაში არ მოიყვანა, არ დაამუშავა და გამოიკვლია ის, რის ჩაწერასაც ახდენდა, რატომ არ იყენებდა შედარებისთვის საქართველოს სხვა კუთხეებისა და კავკასიის ხალხთა პარალელურ მასალას, ენობრივ მონაცემებს. იცნობდა თუ არა იგი იმ პერიოდის ქართულ სამეცნიერო პუბლიკაციებს? როგორც ირკვევა, დ. კოჟევნიკოვა სამეცნიერო ხასიათის გამოკვლევებს ლენინგრადში აგზავნიდა. დინა კოჟევნიკოვას ქალიშვილის, ქალბატონ ელენე გუგუშვილის დახმარებითა და შუამდგომლობით პეტერბურგის ეთნოგრაფიის მუზეუმის არქივში მივაკვლიეთ ერთ-ერთი სტატიის ხელნაწერს

“Материалы о религиозных верованиях Сванов”. ვიმედოვნებთ, რომ შემდგომში შევძლებთ საარქივო მასალის დამუშავებასა და შესწავლას. ქართული სულიერი კულტურის უდიდესმა მკვლევარმა ვერა ბარდაველიძემ, რომელმაც საბაზისო შრომები მიუძღვნა სვანეთის ეთნოკულტურულ მემკვიდრეობას, ისტორიის ინსტიტუტის სამეცნიერო სხდომაზე, 1951 წელს, დინა კოჟევნიკოვას მისამართით რამდენიმე შენიშვნა გამოთქვა. შენიშვნები ძირითადად ეხებოდა მასალის შეკრებისა და კვლევის მეთოდოლოგიას. ჩანაწერებში არ ჩანდა მკვეთრი დიფერენციაცია დღეობებსა და სხვა წეს-ჩვეულებებს შორის, მართალია მისთვის, ცოცხალ სინამდვილესა და ყოფაზე დაკვირვება მუშაობის მთავარი ხერხი იყო, მაგრამ იმის გამო, რომ ხალხური დღესასწაულები და წეს-ჩვეულებები რთული ფენომენია და უძველესი მსოფლმხედველობის მრავალ დანალექს შეიცავს, საკმარისი არ არის, იმის აღწერა, რასაც თვალთ ვხედავთ, მას ადგილზევე უნდა მოეხდინა მასალის კვლევა და შეჭერება, სხვადასხვა ეპოქების შრეებისა და დანალექების გამიჯვნა, რათა აღედგინა ჩვეულებათა უფრო ძველი სახე. ვერა ბარდაველიძე, აკად. გიორგი ჩიტაიასთან ერთად, დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა მეცნიერული და საველე-კვლევითი სამუშაოების სწორ წარმართვასა და საჭირო მეთოდოლოგიის შემუშავებას. გასული საუკუნის 30-იან წლებში ვერა ბარდაველიძემ შეიმუშავა საველე ეთნოგრაფიული მასალის მოპოვების ერთიანი პროგრამა-კითხვარი, რომლის საფუძველზეც წლების განმავლობაში ხდებოდა ეთნოგრაფიული მასალის მოპოვება და სისტემიტიზაცია (ვ. ბარდაველიძე, 1988, გვ. 12). როგორც სხდომის ოქმიდან ირკვევა, დინა კოჟევნიკოვას არც ამ პროგრამა-კითხვარის გაცნობის საშუალება მიეცა. სამწუხაროდ, როგორც თავად აღნიშნავდა, გარკვეული მიზეზების გამო, იგი მოსწყდა სამუშაოს და ველარ გააგრძელა... ამის ერთ-ერთი მიზეზი, როგორც ქალბატონი იზა ჩანტლაძე აღნიშნავს, შესაძლებელია, ნიკო მარის მოწაფეობაც ყოფილიყო (ი. ჩანტლაძე, 2018, გვ. 12).

სვანეთის ისტორია და ეთნოკულტურული მემკვიდრეობა აქტუალურია დღესაც და ბევრი ქართველი თუ უცხოელი მეცნიერის კვლევის საგანს წარმოადგენს. "თუ თანამედროვე ეთნოლოგია...ნახევარი საუკუნის მანძილზე გასაოცრად დაწინაურდა, ეს იმ გარემოებების შედეგია, რომ მის განკარგულებაშია საუცხოო ეთნოგრაფიული აღწერილობები. ჩვენი ეთნოლოგიური მეცნიერება უპირველეს ყოვლისა სწორედ ასეთ აღწერილობებს საჭიროებს" – წერდა აკად. გ. ჩიტაია (გ. ჩიტაია, 1926). წინა საუკუნეების ეთნოგრაფიული ჩანაწერებისა და ახალი მონაცემების დინამიკაში შესწავლა-შედარება საუკეთესო საშუალებაა ისტორიულ-ეთნოგრაფიული და ინტერდისციპლინარული კვლევებისათვის, რათა ფარდა აეხადოს ჭერ კიდევ ამოუცნობსა და სადავო საკითხებს. ამჟამად მიმდინარეობს მუშაობა ჩანაწერების არქივის სისტემტიზაციაზე, იდენტიფიცირებასა და დიგიტალიზაციაზე, რაც საკმაოდ რთული, შრომატევადი და ხანგრძლივი პროცესია. იმედი გვაქვს, რომ დინა კოჟევნიკოვას ეთნოგრაფიული ჩანაწერები ხელმისაწვდომი გახდება სვანეთის ეთნოგრაფიითა და კულტურით დაინტერესებულ მკვლევართა და საზოგადოების ფართო წრისათვის.

დამოწმებული ლიტერატურა

- ნ. აბაკელია, 1985** — ნ. აბაკელია, ქრისტიანული წმინდანები დასავლურ ქართულ რწმენა-წარმოდგენებში, მაცნე, თბ., 1985.
- ვ. ბარდაველიძე, 1988** — ვ. ბარდაველიძე, ქართველი ხალხის სულიერი ყოფა და კულტურა (პროგრამა-კითხვარი), თბ., 1988.
- ე. კოჟევნიკოვა, 1928** — ე. კოჟევნიკოვა, არქივი, отчет о работе Д. И. Кожевниковой из верхней свании, თბ., 1928.
- ე. კოჟევნიკოვა, 1935** — ე. კოჟევნიკოვა, არქივი, План карта научного сотрудника Верхне Сванетского Краеведческого Музея Д. Кожевниковой, თბ., 1935.
- ე. კოჟევნიკოვა, 1951** — ე. კოჟევნიკოვა, არქივი, ისტორიის ინსტიტუტის სამეცნიერო სხდომის ოქმი, თბ., 1951.
- მ. მაკალათია, 1977** — მ. მაკალათია, წარმართული ხასიათის ზოგიერთი საკულტო ძეგლი სვანეთში, კრ. სვანეთი, თბ., 1977.
- ნ. მარი, 1938** — Н. Я. Марр, О языке и истории абхазов, М., 1938.
- ნ. მჭავანაძე 2017** — ნ. მჭავანაძე, სვანური საკულტო რიტუალის მუსიკოლოგიურ-ანთროპოლოგიური ასპექტები, დისერტაცია, ხელნაწერი, თბ., 2017.
- სვანური ენის ქრესტომათია**, თბ., 1978.
- ი. ჩანტლაძე, 2018** — ი. ჩანტლაძე, ნიკო მარის სკოლა სვანეთში, არნ. ჩიქობავას 120 წლისთავისადმი მიძღვნილი სესია, თბ., 2018.
- გ. ჩიტაია, 1926** — გ. ჩიტაია, ქართული ეთნოლოგია, მიმომხილველი, თბ., 1926.
- ილ. ჭავჭავაძე, 1955** — ილ. ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული, ტ.4, თბ., 1955.

ილუსტრაციები:

1. ევდოკია კოჟენიკოვა-გუგუშვილი (1905-1975).
2. ახალი წლის დილა, ზომბა, ლატალის თემი, 1927 წ.
3. დღესასაწული "სიკუობ" ლალცხანსტში, ლატალის თემი 1931წ.
4. საკრალური მუხა, ფარის თემი 1931წ.
5. ნათლისღება, განცხდზ, ლატალის თემი, 1931 წ.

სურ.1

სურ.2.

სურ.3.

**MANANA KHIZANISHVILI, NINO TSEREDIANI,
MADONA CHAMGELIANI**

**ETHNOGRAPHIC STUDY OF SVANETI (RECORDINGS OF
EVDOKIA KOZHEVNIKOVA)**

Georgian national museum, Simon Janashia museum of Georgia preserves ethnographic records and visual material, photographs and drawings of household items performed by ethnologist Evdokia Kozhevnikova – a graduate of St. Petersburg University and a student of Nicholas Marr.

Her works hold some of the most exclusive data about ethnographic lifestyle of the Svan people during the 1920s-1940s. The theme of her recordings is diverse and includes religious festivals and magic mastery, folklore, folk law, hunting, funeral and mourning traditions, parenting rules, etc. In addition to describing the events, Evdokia in some cases tries to analyze and study the particular stories.

The ethnographic data of Evdokia Kozhevnikova is especially relevant and important today, as the elements of ethno-cultural heritage are gradually disappearing and being forgotten. Therefore, the photographs and other recordings which illustrate the way of life of the Svan people are extremely valuable.

The aim of this article is to introduce the scholars and all the interested people to the ethnographic records of Dina Kozhevnikova-Gugushvili – a lady, insanely in love with Svaneti, and to reveal her interesting analysis regarding some issues, including St. George, and sacrifice traditions to the deity of the land.